

TRADICIJE PALJENJA GODIŠNJIH VATRI KAO INDIKATOR KULTURNIH RAZLIKA ¹

MILANA ČERNELIĆ
Odsjek za etnologiju
Filozofski fakultet
41000 Zagreb, Đ. Salaja 3

UDK 398.331:398.31 (=862)
Izvorni znanstveni članak
Primljeno 25.II.1994.

Različite tradicije paljenja godišnjih vatri u pripadnika dviju hrvatskih skupina u Bačkoj, Bunjevaca (ivanjske vatre) i Šokaca (crkvene vatrena Veliku subotu, spaljivanje božićne slame) polazište su za istraživanje koje se temelji na vlastitim ispitivanjima, rukopisnim izvorima (upitnice Etnološkog atlasa) i objavljenoj građi. Obje šokačke tradicije karakteristične su za veći dio hrvatskog katoličkog stanovništva istočno-panonskoga prostora, poznatoga po svojem tradicijskom imenu Šokci. Uskrsne vatre kao crkveni obred postale su dio narodne tradicije i u nekim drugim krajevima Hrvatske. Istraživanje bunjevačke tradicije paljenja ivanjske vatre daje zanimljive rezultate. U prvom redu analiza karakterističnih naziva za vatru (*svitnjak/cvitnjak* i njihovih suvrstica) upućuje na to da je riječ o tradiciji koju su Bunjevci naslijedili iz svoje nekadašnje postojbine, sa šireg prostora Dalmacije, Hercegovine i jugozapadne Bosne. Pojava tih specifičnih naziva i na području središnje Bosne (uz neke druge pojedinosti) ukazuje i na moguće bunjevačke tragove u tim krajevima.

Različite tradicije paljenja godišnjih vatri potvrđene na relativno uskom području sjeverne i zapadne Bačke u Vojvodini među pripadnicima dviju hrvatskih skupina, Bunjevcima i Šokcima, nude osnovu za istraživanja. Na razlike u tradiciji paljenja godišnjih vatri ukazala su ispitivanja u šokačkim mjestima Bački Brijeg (Bereg), Bački Monoštor i Sonta u zapadnoj Bačkoj i u bunjevačkim selima i salašima: Nenadići, Lugovo, Svetozar Miletić (Lemeš) u okolici Sombora, te u Bajmoku, Žedniku, Đurđinu i Tavankutu u okolici Subotice u sjeverozapadnoj i sjevernoj Bačkoj (Černelić, 1979a).

¹ Ovaj rad dopunjena je verzija članka koji će biti objavljen u Zborniku radova s 5. konferencije u Bekescsabi u Mađarskoj na engleskom jeziku.

Podaci o godišnjim vatrama mogu se još naći samo u pokusnim i redovnim upitnicama Etnološkog atlasa, jer je to jedini izvori za razmatranje tih pojava na ovom području. Nadalje, pokusne karte s datumima paljenja vatri i nazivima za vatre za južnoslavenski prostor (bez Bugarske) poslužit će za širu usporedbu i pokušaj utvrđivanja porijekla određene tradicije u širem hrvatskom i južnoslavenskom prostoru (Karte VI i VII). Također će se uzeti u obzir i podaci iz pokusnih i redovnih upitnica Etnološkog atlasa, koji se tiču područja bitnih za usporedbu (a utvrđenih uz pomoć pokusne karte o nazivima za vatre) i utvrđivanje porijekla tradicija o kojima je ovdje riječ.

Terenska istraživanja u prvom su redu potvrdila tradiciju paljenja crkvenih uskrasnih vatri na Veliku subotu u Šokaca, te paljenje ivanjskih vatri u Bunjevaca. Pored toga Šokci su na treći dan Božića (tzv. *Mladince*) iznosili slamu, koja se za Božić unosila u sobu, i spaljivali je pred kućom. Pored ovih osnovnih tradicija ima i pojedinačnih potvrda o paljenju vatri i o druge dane u godišnjem ciklusu običaja (Badnja večer, Stara godina, Poklade).

U sva tri ispitana šokačka mjesta potvrđen je običaj paljenja vatre pred crkvom uoči Uskrsa na Veliku subotu. Naziv za takvu vatru je *sveta vatra*. Cjepanice za vatru slažu se u veću kupicu, a potpaljuje se triješčem. Svećenik blagoslovi vatru, a svatko od prisutnih uzima u lopaticu žari s te vatre i nosi je kući gdje se žar stavlja u peć (ili ranije u ognjište) na kojoj se kuha uskršno jelo. Ovaj običaj ima u prvom redu religijsko značenje; nema posebnih vjerovanja vezanih uz tu vatru, već se ističe da se tim činom slavi uskrsnuće Kristovo. Prema pokusnim upitnicama taj je običaj u Bačkoj potvrđen samo u Sonti (PUEA 860).

U Šokaca je zabilježen još jedan zanimljiv običaj paljenja božićne slame na treći dan Božića. Slama se iznosi ujutro, pali se pred kućom; u Bačkom Brijegu npr. pritom se govori: "Gori Božić". U drugim hrvatskim krajevima slama se također iznosi iz kuće, ostavlja na posebnim mjestima, a ne pali se.

Samo u Sonti potvrđeno je paljenje vatri na Badnju večer na *polnočki*, te ponovno na Staru godinu. Palili su je općinski službenici. S te su vatre potpaljivali topovi koji su pucali u ponoć. Paljenje vatri u ovom razdoblju dijelom je zabilježeno po istočnoj Slavoniji, Srijemu, Bačkoj i Banatu (Karta VI).

Paljenje uskrasnih vatri na Veliku subotu ne pozna ni jedna druga etnička skupina u Bačkoj i drugdje u Vojvodini. Na prostoru

Vojvodine u pripadnika drugih naroda paljenje vatri javlja se u druge dane pred Uskrs: u razdoblju velikog posta (i u području zapadno od Dunava), na Lazarovu subotu, te dijelom i u dane Velikog tjedna (Karta VII).

Na temelju terenskih ispitivanja utvrđene različite tradicije paljenja godišnjih vatri u Bunjevaca i Šokaca poslužile su kao polazište za istraživanje. Valja, međutim, upozoriti na jedan slučaj odstupanja od te pojave u susjednom sjevernom području

u južnoj Mađarskoj među Bunjevcima; običaj paljenja crkvenih uskrasnih vatri zabilježen je i u bunjevačkom selu Čavolj kod Baje, s istim pojedinostima kao i u bačkih Šokaca (Mandić, 1984: 126).

Treba reći da nije moguće sasvim pouzdano utvrditi pojavu crkvenih uskrasnih vatri prema pokusnoj karti na širem prostoru, jer su podaci o paljenju vatri na Veliku subotu i na sam Uskrs svrstani zajedno, tako da su se izjednačile dvije zapravo različite tradicije. U Sloveniji i u sjeverozapadnoj Hrvatskoj pale se na noć s Velike subote na Uskrs velike uskrasne vatre po seoskim brežuljcima, nastavljajući se na razvijenu austrijsku i širu srednjoeuropsku tradiciju (Katra VI; EAE; Gavazzi, 1988:36). Osim bliskog datuma ta tradicija nije povezana s crkvenim vatra ma, koje su, čini se, nešto više zastupljene u istočnom panonskom prostoru u katolika. Na to upućuje tek uvid u podatke u pokusnim i redovnim upitnicama Etnološkog atlasa, budući da sve potvrde o vatri u vjerskim obredima nisu niti uvrštene u pokusnu kartu. Čini se da je paljenje vatre na Veliku subotu, koju treba blagosloviti svećenik, znatno raširen običaj među katolicima uopće. Budući da je riječ o vjerskom obredu, a ne o narodnom običaju, moguće je da kao takav i nije uvijek bio zabilježen. Činjenica da se u šokačkim selima u Bačkoj žar s posvećene vatre stavlja u kućnu vatru na kojoj se priređuje hrana koja se na Uskrs ima blagosloviti upućuje na to da se taj vjerski obred dobro uklopio i stopio s narodnom tradicijom (ili su mu se možda dodali stanoviti tradicijski atributi). Nošenje žari sa blagoslovljene vatre, ili gube upaljene na njoj da bi se stavila u kućnu vatru ili se njome potpalila, karakterističan je običaj u istočnom panonskom prostoru, a dijelom i u srednjoj i zapadnoj Slavoniji, uz poneku potvrdu i u sjeverozapadnim hrvatskim krajevima, gdje je znatnog raširenija drukčija tradicija paljenja uskrasnih vatri.² Pojedinačne potvrde zabilježene su po Jadranu, te u srednjoj Bosni zasad samo u Kreševu.³ Za neke naše krajeve postoje potvrde da se žar s blagoslovljene vatre nosi kući, ali taj postupak prate drugi običaji, koji nisu vezani uz kućnu vatru.⁴

² Izvori za širi pregled zastupljenosti određenih pojava navodit će se nadalje u bilješkama. PUEA 860 (Sonta, Bačka); PUEA 295 (Sotin, Vukovar); PUEA 360 (Ilača, Vukovar); PUEA 361 (Apševci, Otok); PUEA 365 (Nijemci, Otok); PUEA 366 (Privlaka, Otok); PUEA 367 (Komletinci, Otok); PUEA 72 (Cerić, Vinkovci); PUEA 73 (Nuštar, Vinkovci); PUEA 75 (Stari Jankovci, Vinkovci); PUEA 294 (Tordinci, Vinkovci); PUEA 291 (Šljivoševci, Našice); PUEA 358 (Đeletovci, Vinkovci); PUEA 627 (Valpovo, Osijek); PUEA 612 (Orahovica, Našice); UEA 1689 (Bogdanovci, Vukovar); UEA 104 (Sikirevci, Vrpolje); UEA 1008 (Velika, Slavonska Požega); UEA 74 (Hercegovac, Garešnica); Čemelić, Terenski zapisi iz 1979. godine (sela: Sotin, Lovas, Tompojevci, Tovarnik - okolica Vukovara); Markovac, 1940: 87; Danić, 1993: 116; Đurić, 1992: 29; Blažeka, 1941: 17; Lang, 1913: 74; Kotarski, 1917: 197; Rajković, 1973: 201.

³ Mikac, 1933: 221; isti autor, 1957: 57; Oštrić-Stojanović, 1967; Ivanišević, 1905: 46; Milićević, 1975: 452; UEA 2052 (Osojnik, Dubrovnik); Kristić, 1956: 17.

⁴ PUEA 34 (Baranjsko Petrovo Selo); PUEA 297 (Berak, Vukovar); PUEA 611 (Otok, Vinkovci); PUEA 76 (Županja); PUEA 625 (Drenjski Slatinik, Našice); PUEA 623 (Davor, Nova Gradiška); UEA 106 (Velika Kapanica, Vrpolje); UEA 104 (Sikirevci, Vrpolje); UEA 123 (Mala Trnovštica, Garešnica); UEA 1505 (G. Gračnica, Popovača); PUEA 451 (Lovinac, Lika); PUEA 446 (Premantura, Pula); UEA 1320 (Blato, Korčula); Rajković, 1990: 78.

Podaci koji se tiču paljenja vatre na Veliku subotu, koje je u svojoj biti religijskog karaktera, nisu se pretežno uzimali u obzir niti za kartu Etnološkog atlasa Europe, u kojoj su prikazani datumi paljenja godišnjih vatri. U komentarima, koji se tiču prostora nekih zemalja, kao npr. Njemačke, ističe se problem jedva mogućeg razgraničavanja tih viševrsnih vatri ili se u komentaru za mađarski prostor naglašava da podaci o crkvenim uskršnim vatrama nisu uvršteni (Zender, Barabás - Kisbán, 1980; 10,102). U općem pregledu mađarskih običaja navodi se da je paljenje vatri na Veliku subotu poznao u katoličkim područjima Mađarske (Dömötör, 1972: 36). Riječ je svakako o običaju koji je nastao pod utjecajem crkve, ili se barem približio crkvenom obilježavanju Kristova uskrsnuća. Prema M. Gavazziju nastao je on negdje u osmom stoljeću u srednjoj Europi, proširio se u devetom stoljeću, te vremenom postao u nekih europskih naroda, pa tako i u Hrvata, opća crkveno-narodna tradicija (Gavazzi, 1988: 33).

Drugi tradicijski običaj spaljivanja božićne slame u bačkih Šokaca čini se da je još specifičniji regionalni običaj. Prema dostupnim podacima, osim u Bačkoj potvrđen je samo u Šokaca u istočnoj Slavoniji i u Srijemu.⁵

Skupine Hrvata-Šokaca naselile su istočni panonski prostor u nekoliko seobnih valova iz Bosne poglavito u 16. i 17. stoljeću (Pavičić, 1953; Sekulić, 1989: 185, 186). Nedostatak podataka o povezanosti blagoslova uskršnih vatri i prijenosa žara u domove ne daje nam mogućnost da utvrdimo da li je ta tradicija Šokcima mogla biti poznata i prije doseljavanja u panonske prostore, ili su je tek ovdje usvojili. Samo je u Kreševu u srednjoj Bosni ovaj običaj poprimio svojstva narodne tradicije, a kao izrazito crkveni običaj potvrđen je zasad samo u Tešanjskom kraju prema dostupnim podacima za Bosnu (Kajmaković, 1987: 219). Ova je crkveno-narodna tradicija na panonskim prostorima postala (ili ostala?) svojstvena upravo Hrvatima poznatim pod tradicijskim etničkim imenom Šokci u Slavoniji, Srijemu i u Bačkoj.

Jedini podatak koji svjedoči o paljenju uskršnih crkvenih vatri izvan Šokaca je podatak koji se zasad odnosi još samo na Bunjevce u Čavolju u južnoj Mađarskoj. Bez daljnjih pokazatelja ne može se zasad utvrditi kako je taj običaj nastao u čavoljskih Bunjevaca. Karakteristična tradicija paljenja ivanjskih vatri u bačkih Bunjevaca potvrđena je i u Čavolju (Mandić, 1984:131, 132).

Ivanjska vatra se u većini bunjevačkih sela i salaša pali u sumrak uoči dana Svetog Ivana (24. lipnja). Ponegdje se pali samo jedna vatra, pretežno u somborskom bunjevačkom području, a drugdje se vatre pale tri večeri zaredom. Gorivo za vatru slaže se u hrpu, a sastoji se poglavito od slame, kukuruzovine i granja. U pojedinim

⁵ Čemelić, Diplomski rad, 1979; Kesejić, 194; PUEA 858 B.Monoštor, Sombor); PUEA 859 (B.Brijeg, Sombor); PUEA 860 (Sonta, Apatin); PUEA 1105 (Cerna, Županja); PUEA 795 (Bošnjaci, Županja); PUEA 622 (Bapska, Ilok); PUEA 693 (Nuštar, Vinkovci); PUEA 629 (Piškorevci, Đakovo); PUEA 263 i UEA 1 (Gorjani, Đakovo); Čemelić, 1979 (sela: Sotin, Tompojevci, Lovas - okolica Vukovara); Grbić, 1992: 285; Markovac, 1940: 126; Marković, 1977: 114.

mjestima (Nenadići, Lugovo, Bajmok, Žednik i Tavankut) uz vatre se na Ivandan pale i baklje. Baklje se prave uglavnom od stare metle ili od trske, ponegdje se ukrase buketima cvijeća (Bajmok) ili vijencem od cvijeća (Žednik). Potvrda opaljenju baklji nema u upitnicama Etnološkog atlasa za ovo područje. Postoje samo opći podaci da su se baklje palile, te da su se nosile u polje gdje je bilo ječma (Sekulić, 1986: 368).

Preskakivanje vatre uobičajeno je na čitavom području, razlike se tiču načina preskakivanja: pojedinačno ili u paru, s bakljama ili s vijencima u ruci, ili s vijencima na glavi. Vijenci od poljskog cvijeća pletu se samo u mjestima u okolici Subotice. Preskakivanje vatre i pletenje ivanjskih vijenaca potvrđeno je i u Čavolju među Bunjevcima u Mađarskoj. U pojedinim mjestima obje skupine bunjevačkih naselja u Bačkoj (Nenadići, Lugovo - Sombor; Bajmok i Žednik - Subotica) pletu se i narukvice od raznobojnog konca koje se prilikom preskakivanja vatre stavljaju na ruke. Uz vijence i narukvice vezani su različiti postupci i vjerovanja. I običaj preskakivanja vatre i trčanja s bakljama prate vjerovanja, po žeravici se pokušava utrnuti dlanom i prstima ili se po ostacima vatre hoda, a ponegdje se vjeruje i u zaštitnu moć pepela od vatre. Svi ti različiti postupci imaju preventivnu i zaštitnu funkciju u prvom redu od bolesti, ali i od štetočina i od požara, a rjeđe se primjenjuju i radi osiguranja boljeg uroda žita.⁶

Osobito je zanimljiva potvrda o djevojačkom gatanju o udaji, zabilježena u Žedniku. Djevojke bacaju ivanjski vijenac na dudovo drvo ili u vodu, pa prema tome na koju stranu vijenac padne ili ga voda odnese tumače na koju će se stranu djevojka udati. Bacanje vijenca u vodu sa svrhom gatanja o udaji značajna je potvrda običaja koji

⁶ Riječ je o slijedećim vjerovanjima. U Svetozar Miletiću se za onoga tko preskače ivanjsku vatru vjeruje da neće biti krstav. U Žedniku je skakanje preko vatre višeznačno: tko je preskoči neće se upišati, ili će mu se istresti bube ili će se žile od žita popeći, što znači da će žito prije sazrijeti. U Čavolju je preskakivanje vatre značilo obranu od bolesti, a imalo je ono i specifično značenje za djevojke: ona među djevojkama, kojoj uspije preskočiti vatru, idućih će se poklada udati, a pjevava djevojka će izgubiti pjege; osim toga djevojke su preskakivale vatru i zajedno s momcima da bi imale poroda (Mandić, 1984: 132).

Po žeravici se trmo prstima da ne bude zanoktica (Bajmok, Žednik); po ostacima žeravice se hoda da ne bude *nableja* na nogama (Žednik, Tavankut) ili da se noge ne znoje (Bajmok).

U Nenadićima i Lugovu valja sačuvati narukvicu, koja se nalazi na ruci kada se preskače vatra, da bi se kroz nju prvi put pilo mlado vino; U Lugovu tumače da će na taj način sprječiti groznicu. U Žedniku vjeruju da ih narukvica štiti od upale zglobova, a u Bajmoku nastoje izgubiti narukvicu, jer će onda izgubiti i bube koje izjedaju žito. U Žedniku se natječu u trčanju s bakljama od vatre do vatre. Vjeruje se da će onaj koji prvi stigne i udari bakljom po vatri prvi kositi ili da će se sačuvati žito od vatre. U Tavankutu s bakljama trče kroz kupus da ne bude crvljiv.

Ponegdje se pepeo od ivanjske vatre nosi kući i baca po polju da se zaštiti od štetočina (Bajmok) ili se baca u vrt da ljetinu zaštiti od munje, groma, leda i požara (Žednik). U Čavolju se od ostataka žari ivanjske vatre stavljalalo nešto i u hranu svinjama, da ne budu bolesne.

U Tavankutu se ivanjski vijenac baca na krov *salaša*, jer se vjeruje da će se na taj način kuća zaštititi od požara. U istom značenju potvrđen je taj postupak i u Čavolju, gdje se s istom svrhom vijenac mogao objesiti i na pročelje kuće.

Razlikuju se i objašnjenja o značenju samoga dana Svetoga Ivana. Ponegdje mu se ne pridaje posebno značenje (Svetozar Miletić, Lugovo, Tavankut); drugdje se taj dan praznuje jer se vjeruje da će Sveti Ivan zaštititi žito i gospodarske objekte od požara (Nenadići), ili će se popeći žile na žitu, pa će ranije sazrijeti (Bajmok). Taj je dan u Žedniku blagoslov za žito, žrtvuje se slama da žito prije sazrije, a u Đurđinu kažu da slavljenjem Ivandana obilježavaju početak ljeta.

je u Hrvata, čini se, posve iščezao, ali mu ima traga u narodnim pjesmama, a poznat je i u nekih slavenskih naroda, osobito u Poljaka i Rusa (Gavazzi, 1988: 106-107).

Nazivi za vatru variraju. Ima mjesta gdje se javlja samo naziv u osnovnom obliku *vatra*, dok se drugdje uz taj isti oblik vežu atributi *Ivanjska*, *Ivanova*, *Svetog Ivana vatra* (u bunjevačkim naseljima u okolici Sombora te u Žedniku - salaši i u Đurđinu - selo i salaši), do specifičnog naziva *Sveti Ivan Cvitnjak* u Bajmoku i Žedniku ili samo *Ivan Cvitnjak* u Tavankutu odnosno *cvitnjak* u Žedniku na salašima (naselja u okolici Subotice). U Đurđinu (u selu i na salašima) taj naziv je zabilježen samo kao oznaka za dan sv. Ivana, ne i kao naziv za vatru. U Žedniku npr. *Sveti Ivan Cvitnjak* označava i vatru i datum. Usporedba terenskih podataka s podacima iz pokusnih upitnica pokazuje zanimljive podudarnosti, ali i razlike u nijansama. Tako je npr. u Tavankutu, Žedniku i Bajmoku potvrđen samo opći naziv *vatra*, dok je *Sveti Ivan Cvitnjak* naziv za dan Sv. Ivana (PUEA 345; PUEA 553; PUEA 555). Na salašima Đurđin i Bikovo- Gabrić kao naziv za vatru zabilježena je oznaka *vatra Svetog Ivana Svitnjaka* (PUEA 126; PUEA 127). Prema redovnim upitnicama Etnološkog atlasa još je jedna potvrda naziva *cvitnjak* za vatru u Tavankutu (UEA 450). Čini se da je (*Sveti Ivan Cvitnjak* / *Svitnjak* složeni naziv koji bi imao označiti i datum i vatru, ali je u svijesti kazivača prevladalo sad jedno sad drugo od ta dva značenja u istom mjestu. Naziv *ivanska vatra* zabilježen je u Čavolju među Bunjevcima u južnoj Mađarskoj.

Naziv *cvitnjak* se koristi i kao naziv za baklje u Žedniku, a u Nenadićima je zabilježen zanimljiv naziv *mašale*. U drugim mjestima nema posebnog naziva za baklje. U Žedniku i Tavankutu naziv (*Sveti Ivan Cvitnjak* označava i cvijeće od kojega se pletu ivanjski vijenci. U Tavankutu se i gotov vijenac naziva *cvitnjak*. Inače se cvijeće od kojega se pletu vijenci najčešće naziva *Ivanovim cvijećem*. Zanimljivo je uočiti da se u Žedniku varijante naziva (*Sveti Ivan Cvitnjak* ili samo *cvitnjak* koriste za označavanje i vatre, i dana svetog Ivana, i cvijeća od kojega se pletu vijenci, kao i baklji koje se uz vatru pale.

Objavljene građe, može se uočiti, o ivanjskim vatrama u bačkih Bunjevaca općenito je vrlo malo, pa se uz priticjanje daljnjih podataka mogu očekivati još neke dopune postojećoj slici običaja (Mandić, 1984: 131-132; Sekulić, 1986: 367-368).⁷

Pored karakteristične bunjevačke tradicije paljenja ivanjskih vatri još je samo u Žedniku zabilježen običaj paljenja vatri i na poklade. Na prvi dan poklada svaka je kuća palila vatru u svom dvorištu navečer oko sedam sati. Pepeo i ugar su drugi dan razbacivali po polju, da bi zaštitili ljetinu od leda. Ta je pojava inače tek sporadična po Bačkoj, kao i u susjednoj Baranji i u širem prostoru Srijema, dok je nešto gušće

⁷ Ante Sekulić bilježi naziv "ivanjski krijesovi". Terenska ispitivanja ni u jednome od bunjevačkih naselja nisu potvrdila naziv "ivanjski krijes". Bilo bi neobično da se u izrazito ikavskoj jezičnoj sredini (s mogućim ekavskim utjecajima) koristi ijekavska varijanta naziva za vatru.

potvrđena tek u jugoistočnom dijelu Banata, i u jugoistočnim južnoslavenskim prostorima u Pomoravlju i u Makedoniji (Karta VI).

Ivanjske vatre su, osim u Hrvata-Bunjevaca, tradicijski običaj Mađara i Srba na prostoru Vojvodine, potvrđene u sjevernoj Bačkoj, te u području Potisja u Bačkoj i Banatu. Treba reći da je paljenje ivanjskih vatri na prostoru Srbije (bez Vojvodine) i uopće u istočnom dijelu južnoslavenskog prostora sasvim sporadična pojava uz pojedinačne potvrde u sjeverozapadnoj Srbiji, južnom Kosovu i u sjevernoj Makedoniji (Karta VI). Ta je tradicija u Hrvata i Mađara raširena na njihovom širem etničkom prostoru (Karta VI; Barabás - Kisbán, 1980: 102-104; Balassa-Ortutay, 1979: 61.; Dömötör, 1972: 44, 45).

U tradiciji Hrvata paljenje Ivanjske vatre obuhvaća prostore sjeverozapadne i zapadne Hrvatske, Istre, Hrvatskog primorja, Dalmacije s otocima sve do Boke kotorske, jugozapadne Bosne i zapadne Hercegovine. Rjeđih potvrda ima i u srednjoj i u posavskoj Bosni, te u Slavoniji.

Izvan hrvatskog etničkog prostora još je samo u Slovenaca paljenje ivanjskih vatri učestalija pojava, uz spomenute pojedini načne potvrde u ostalim južnoslavenskim krajevima, te nekoliko potvrda u Crnogorskom primorju.

Nema sumnje da su Bunjevci donijeli u Bačku specifičan naziv *svitnjak* ili *cvitnjak* za ivanjsku vatru. Upućuje na to karakterističan prostorni razmještaj tih naziva, u prvom redu naziva *svitnjak*, u srednjoj Dalmaciji s otocima i u zapadnoj Hercegovini. Potvrda toga naziva ima još u sjevernoj Dalmaciji i u Istri dalje uz Jadran, te u jugozapadnoj Bosni i u području izvorišta rijeka Vrbasa i Bosne (Karta VII). Pregledom redovnih upitnica Etnološkog atlasa utvrđena je ista prostorna zastupljeost ovoga naziva, uz iznimku Istre, s prilično velikim brojem novih potvrda; neke od upitnica potvrđuju taj naziv i njegove varijante u istim mjestima u kojima je zabilježen i u pokusnim upitnicama (i ucrtan u pokusnu kartu).⁸ Nešto potvrda o nazivu *svitnjak* i *cvitnjak* na tom širem prostoru ima i u tiskanom izvorima.⁹

⁸ UEA 874; UEA 1242; UEA 1336; UEA 1038; UEA 963; UEA 264; UEA 464; UEA 1543; UEA 1764; UEA 519; UEA 1766; UEA 1297; UEA 1735; UEA 295; UEA 1295; UEA 1896; UEA 2047; UEA 1296; UEA 1032; UEA 1657; UEA 2073; UEA 2330; UEA 1465; UEA 1360; UEA 1112; UEA 551; UEA 542; UEA 1210; UEA 550; UEA 559; UEA 1349; UEA 1140; UEA 1084; UEA 1069; UEA 178; UEA 135; UEA 177; UEA 317; UEA 318; UEA 1369; UEA 1007; UEA 1361; UEA 1768; UEA 787; UEA 1362; UEA 2049; UEA 2048; UEA 2075; UEA 1265; UEA 2083; UEA 1348; UEA 69; UEA 541; UEA 1692; UEA 1101; UEA 1103; UEA 1102; UEA 1971; UEA 547; UEA 1969; UEA 1556; UEA 521; UEA 569; UEA 1108; UEA 564; UEA 1083; UEA 1556; UEA 530; UEA 1655; UEA 1680; UEA 2277; UEA 2084; UEA 1675; UEA 2278; UEA 1268; UEA 1690; UEA 2051; UEA 1267; UEA 1266; UEA 1693; UEA 1941; UEA 1670; UEA 1316; UEA 1643; UEA 1375; UEA 543; UEA 3; UEA 6; UEA 4; UEA 16; UEA 1942; UEA 1760; UEA 2276; UEA 1047; UEA 1891; UEA 1506; UEA (Grude, Posušje); UEA 5; UEA 1867; UEA 17; UEA 7; UEA 8; UEA 15; UEA 2329; UEA 1890; UEA 2074; UEA 2092; UEA 596; UEA 1067; UEA 1298; UEA 1299.

⁹ Furčić, 1980: 299; isti autor, 1984: 237, 453; Škoda-Držić, 1941: 76; Milićević, 1967-1968: 484; isti autor, 1975: 456; Rajković, 1980: 240, 241; Kajmaković, 1970: 309; Filipović: 1953: 309; Pećo, 1925: 373 (Kupres).

U redovnim upitnicama Etnološkog atlasa ti su nazivi za bilježnici i u nešto širem prostoru srednje Bosne u selima u okolici Novog Travnika i Viteza u prostoru između porječja Vrbasa i Bosne, uz jednu nešto udaljeniju potvrdu naziva *svitnjak* u okolici Žepča, u području srednjeg toka rijeke Bosne (UEA 1147; UEA 1073; UEA 508). Osim toga, u fototeci Odsjeka za etnologiju nalaze se dvije fotografije hrpe granja pripremljenog za vatru (Palošija, br. 2178 i 2179) i dvije fotografije gorućega *cvitnjaka* u selu Guvna kod Travnika iz 1960. godine (Palošija, br. 2030 i 2031). (sl.1 i 2) Ovi podaci upućuju na nešto širu prostornu zastupljenost naziva *svitnjak* (*cvitnjak*) u srednjoj Bosni.

Prema redovnim upitnicama Etnološkog atlasa još je jedna potvrda *svitnjaka* u okolici Slanoga u južnoj Dalmaciji, dakle, u području nešto udaljenijem od prostora u kojemu se ovaj naziv za vatru učestalo koristi (UEA 362). Prema pokusnim upitnicama Atlasu još je jedna prostorno izolirana potvrda varijante naziva *svijetnjak* u istočnoj Hercegovini u okolici Gackog, a odnosi se na vatru koja se pali na Petrovdan (PUEA 961). Ove dvije potvrde varijanti naziva *svitnjak* u južnom jadransko-dinarskom graničnom prostoru nisu zanemarive, ako ih se pridruži već utvrđenom razmještaju brojnih kulturnih elemenata iz svadbenih običaja upravo na tim prostorima. Ti elementi, potvrđeni na tom području, naime, pokazuju izrazitu srodnost s odgovarajućim pojavama u nekih podunavskih Bunjevaca (Černelić, 1991).

Nadalje, redovne upitnice Etnološkog atlasa pokazuju da je naziv *svitnjak* i njegova varijanta *svijetnjak* poznat i srpskom stanovništvu u okolici Bosanskog Grahova u zapadnoj Bosni; ovdje taj naziv označava vatru koja se pali u druge dane, najčešće uoči Vidovdana.¹⁰ Taj je naziv po svoj prilici to stanovništvo preuzelo od svojih susjeda Hrvata, jer Hrvati na tom širem prostoru (jugozapadna Bosna, Hercegovina, Dalmacija) vrlo često rabe taj naziv za ivanjske vatre.

Svitnjak je, dakle, najčešće korišteni naziv za ivanjsku vatru na spomenutim prostorima. Usporedo s osnovnim oblikom naziva *svitnjak* još se javljaju i druge varijante toga naziva, kao npr. *svijetnjak*, *svjetnjak*, *svetnjak* u Dalmaciji, Hercegovini, jugozapadnoj Bosni i u jednom mjestu u srednjoj Bosni.¹¹ Osim naziva *svitnjak* i njegovih suvrstica na tim se prostorima sporadično javlja i naziv vatra uz poneku pojedinačnu potvrdu naziva *oganj* (Karta VII).

U pojedinim mjestima Dalmacije se dan svetog Ivana naziva *Sveti Ivan Svitnjak*, dok nazivi vatra ili *oganj* označavaju ivanjsku vatru.¹² Druga mogućnost je da (*Sveti Ivan*) *Svitnjak* označava i vatru i datum svetog Ivana u nekim mjestima sjeverne i srednje

¹⁰ UEA 366; UEA 367; UEA 1543; UEA 364; UEA 368; UEA 1608.

¹¹ UEA 264; UEA 1297; UEA 1038; UEA 1896; UEA 1032; UEA 2073; UEA 2330; UEA 551; UEA 1543; UEA 371; UEA 366; UEA 1147; Ardalić, 1915: 48; Ujević, 1896: 247

¹² UEA 1038 (Parčić, Šibenik); UEA 963 (Nunić, Knin); UEA 787 (Braćevec, Muć); UEA 1692 (Voštane, Trilj); UEA 2084 (Kaštel Stari, Split); UEA 1941 (Cista Provo, Imotski); UEA 1047 (Krišta tice, Imotski); UEA 1506 (Runović, Imotski); Furčić, 1980: 282, Šparadini.

Slika 1. Hrpa granja na kraju sela pripremljena za *cvitnjak*, 23.VI.1960. Guvna (kod Travnika). Fototeka Odsjeka za etnologiju br. 2178 (snimila Đurđica Pološija).

Slika 2. *Cvitnjak* u predvečerje Sv. Ive, 23.VI.1960. na kraju sela. Guvna (kod Travnika). Fototeka Odsjeka za etnologiju br. 2030 (snimila Đurđica Pološija).

Dalmacije.¹³ U pravoslavnog stanovništva u Bukovici zabilježen je naziv *Sveti Ivan Svijetnjak* za Ivandan, a za vatru naziv *svijetnjak* (Ardalić, 1915: 48). U splitskim Poljicama Ivandan se naziva danom *Svetog Ivana Svičnjaka*, dok o nazivu vatre nema podataka (Ivanišević, 1905: 52).

Usporedo sa znatno češće korištenim terminom svitnjak javlja se i srodna varijanta naziva *cvitnjak*, ali samo u određenim područjima Dalmacije i u selu Guvna kod Travnika u srednjoj Bosni.¹⁴

Nekoliko je potvrda varijanti ovoga naziva cvijetnjak, cvjetnjak, cvetnjak u srednjoj Bosni.¹⁵

U pojedinim mjestima srednje Dalmacije koristi se opći naziv *vatra*, dok se oznaka *Sveti Ivan Cvitnjak* odnosi na dan svetog Ivana.¹⁶ *Cvitnjak* je naziv i za dan svetog Ivana i za vatru samo u Mratovu kod Oklaja (UEA 1295).

Svi navedeni gornji primjeri zanimljivi su usporede li se sa sličnom već spominjanom tendencijom u bačkih Bunjevaca da se svitnjakom ili cvitnjakom označava ponegdje vatra, a ponegdje dan svetog Ivana, ili i jedno i drugo. Ponekad u istom mjestu jedan izvor bilježi taj naziv za vatru, a drugi pak za označavanje dana. Ta je tendencija zamjetna i na širim prostorima moguće matične bunjevačke postojbine.

Važno je još napomenuti da je od spomenutih nekoliko potvrda ovoga naziva u Istri varijanta naziva *cvitnjak* češća.¹⁷ Naziv *svitnjak* zabilježen je samo u mjestu Rapanji kod Vodnjana (PUEA 1442).

Još su vrijedni spomena slični nazivi za ivanjsku vatru, kao što su *posvit*, *posvit(a)*, *posvital*, *prosvitnjak* i *procvit(a)* u nekim mjestima srednje Dalmacije (okolica Makarske, Imotskog, Vrgorca, Metkovića i Ploča) i na otoku Braču, te u Hercegovini duž rijeke Neretve (u okolici Mostara, Čapljine i Ljubuškoga).¹⁸

Kartografski prikaz podataka daje nam još jedan zanimljiv uvid u zastupljenost pojave ivanjskih vatri u Bosni. Na području Bosne ne potvrđuje se često paljenje vatre u obliku lomače. Daleko je češća pojava da se pale samo baklje. Ta je pojava karakteristična upravo za Bosnu i tek sporadično prelazi granice Bosne prema panonskoj Hrvatskoj (Karta VI). Baklje se ne pale ni u Dalmaciji (uz jednu iznimku), a rijetko i u Hercegovini, tako na području oko Širokog Brijega; u onim prostorima, dakle, u

¹³ UEA 1242 (Jasenice, Obrovac); UEA 1465 (Kijevo, Knin); UEA 1680 (Vinište-Opatija, Marina); UEA 2278 (Dugopolje, Split); UEA 1760 (Veliki Drvenik, Trogir); Milićević, 1967-68: 484.

¹⁴ PUEA 1214 (Blato na Cetini, Omiš); PUEA 1216 (Kostanje, Omiš); UEA 1268 (Rošca, Split); Furčić, 1980: 105. Kaprije; isti autor, 1984: 78-79, Primošten; Palošija, foto br. 2030, 2031, 2178, 2179.

¹⁵ PUEA 1071 (Grozđane, Fojnica); PUEA 1101 (Brnjaci, Kiseljak); PUEA 1201 (Polje Ščitovo, Fojnica); UEA 515 (Banjevac, Kakanj); Filipović, 1963: 354.

¹⁶ PUEA 1217 (Podgrađe, Omiš); UEA 2048 (Muć Donji, Sinj); UEA 2051 (Gornji Dolac, Split).

¹⁷ PUEA 1133 (Žbandej, Pula); PUEA 1445 (Valtura); PUEA 1446 (Badema, Poreč).

¹⁸ UEA 406; UEA 407; PUEA 922; UEA 2276; Milićević: 1975, 456; UEA 1891; UEA 2329; UEA 1890; UEA 2074; UEA 2092; UEA 1298; PUEA 429; PUEA 430; PUEA 431; PUEA 434; UEA 596; UEA 1067.

kojima je paljenje vatri zvanih svitnjak/cvitnjak česta pojava (Karta VI; Kajmaković, 1970: 309). Ti su južni etnički pretežno hrvatski prostori moguća postojbina Bunjevaca, koji su u Bačkoj sačuvali istu tradiciju i iste nazive za ivanjsku vatru. Istovremeno se u bačkih Bunjevaca dobrim dijelom održala i tradicija paljenja baklji (podrobnije su to potvrdila tek moja vlastita terenska istraživanja), pojava jedva poznata na njihovim mogućim matičnim prostorima.

Prema takvom razmještaju tih dviju bunjevačkih tradicija moglo bi se pretpostaviti da su Bunjevci običaj paljenja baklji usvojili pri svojim seobama kroz Bosnu u Podunavlje. Druga pretpostavka bi mogla biti da su neke od bunjevačkih grupa u Podunavlju kulturno srodne sa stanovništvom pograničnih krajeva Hercegovine i srednje Bosne, pa i nekih krajeva srednje Bosne. Te dvije konstatacije mogu se zasad smatrati tek pretpostavkama, koje bi bilo potrebno tek potkrijepiti novim činjenicama, većim brojem srodnih pojava i zajedničkih kulturnih elemenata u tim prostornim odnosima. U prilog takvim razmišljanjima mogle bi ići već utvrđene spoznaje da postoji mogućnost da regionalne skupine Bunjevaca u Podunavlju, okupljene oko gradova Sombor i Subotica u Bačkoj, i gradova Baje i Budimpešte u Mađarskoj, potječu iz više različitih područja, uključujući jugozapadnu Bosnu, te širi prostor Hercegovine i Dalmacije sve do Boke kotorske. U studiji, koja je na temelju analitičkog prikaza određenih pojava iz svadbenih običaja ukazala na tu mogućnost, nije se razmatralo područje srednje Bosne (Černelić, 1991). Čini se da bi u tom smislu prostor moguće pradomovine svih bunjevačkih skupina i ogranaka valjalo proširiti.

Podaci koji se odnose na ivanjske vatre, kao i na usporedno paljenje vatri i baklji, upućuju na kulturnu bliskost bar dijela stanovnika srednje Bosne s nekima od bunjevačkih grupa u sjevernoj Bačkoj. Kao argument u prilog tome važno je istaknuti još jednu zanimljivu pojedinost. Riječ je o nazivu *mašala* za ivanjske baklje, koji je poznat u sjevernim i srednjim dijelovima porječja Vrbasa i Bosne u srednjoj Bosni. Područja u kojima se naziv *mašala* koristi za baklje graniče s prostorom u kojemu se ivanjske vatre nazivaju *svitnjak* ili *cvitnjak* (Karta VII). Prema redovnim upitnicama Atlasa u selima Donje Pečice kod Novog Travnika i Mali Mošunj kod Viteza u srednjoj Bosni, baklje i vatre pale se istovremeno; baklje se ovdje nazivaju *mašale*, a vatra *svitnjak* (UEA 1147, UEA 1073).

Svi podaci koji se tiču naziva *mašala* značajni su ako ih usporedimo s podacima zabilježenim na salašima Nenadići kod Sombora u Bačkoj. To je jedino bunjevačko naselje u Bačkoj u kojemu je potvrđen i sačuvan naziv *mašala* za baklje. U Nenadićima nije poznat naziv cvitnjak ili svitnjak za ivanjsku vatru, koji je karakterističan za subotička bunjevačka naselja.

Ovi podaci upućuju da bi i pojedini krajevi srednje Bosne mogli biti ishodište nekih regionalnih bunjevačkih skupina. Da kulturno nasljeđe u podunavskih Bunjevaca nije posve jednako potvrdila su već i ranija istraživanja iz teme o svadbenim običajima

(Čermelić, 1991). Nažalost, u velikoj mjeri nedostaju podaci o ovoj tradiciji za bunjevačke skupine u Mađarskoj. Pokušaj istraživanja ove pojave na tom prostoru nije dao rezulta ta; pokazalo se da je ona bila poznata i ovim bunjevačkim grupama, ali se čini da se znatno ranije ugasila nego u Bačkoj, jer je u svijesti kazivača ostalo tek sjećanje na tu tradiciju, bez određenih pojedinosti o običajima vezanim uz paljenje vatri. Nije se moglo utvrditi ni postojanje naziva svitnjak/cvitnjak (Čermelić, 1983). Iz novijeg vremena postoji jedan izričito potvrđen podatak s opisom običaja iz mjesta Čavolj s nazivom *ivanska vatra* (Mandić, 1984:131-132).

Bilo je nužno ukazati na razmatrane pojedinosti vezane uz nazive *svitnjak* i *cvitnjak*, i njihov razmještaj na prostoru Dalmacije, Hercegovine, jugozapadne i središnje Bosne, kao i na naziv *mašale* za baklje, te na primjere usporednog postojanja naziva *svitnjak* za vatru i *mašale* za baklje u srednjoj Bosni, zbog analognih tradicija u kulturnom nasljeđu bačkih Bunjevaca. Činjenica da se određeni specifični nazivi koriste upravo u navedenim područjima potvrda su etničke i kulturne srodnosti njihovih stanovnika. To je u isto vrijeme još jedan argument više da su prostori zapadne Hercegovine i Dalmacije, ali i jugozapadni i središnji dijelovi Bosne, moguća matična područja bunjevačkih skupina, ili u najmanju ruku prostori s kojih su se Bunjevci raselili: jedan njihov ogranak u Podunavlje u više migracijskih valova, a drugi na prostore Like i Hrvatskog primorja. Neobično je da naziv svitnjak (i njegove suvrstice) nije poznat na prostoru Like i Hrvatskog primorja, a u obliku *cvitnjak* i *svitnjak* za ivanjsku vatru postoji u Istri.¹⁹ Pojava ovih specifičnih naziva za vatru u Istri još je jedna od srodnih pojava potvrđenih i u Istri i u podunavskih Bunjevaca, koje su se zasad detaljnije istražile samo u okviru svadbenih običaja (Čermelić, 1991). Valja računati sa selidbama iz Dalmacije u Istru, no možda i s migracijama prekinutom starijom cjelovitošću hrvatskih prostora na Jadranu i u njegovu zaleđu. Na ostalim prostorima prevladava za ivanjsku vatru naziv krijes (Karta VII).

Osim po svojoj karakterističnoj prostornoj zastupljenosti nazivi svitnjak i cvitnjak zanimljivi su i zbog svojega značenja. Nema sumnje da etimologiju naziva svitnjak, svijetnjak i slično valja izvoditi iz glagola svijetliti. Varijanta cvitnjak svakako proizlazi iz osnovnoga oblika svitnjak (koji je dobio samo značenje ivanjske vatre), pri čemu valja uzeti u obzir i ulogu cvijeća u popratnim običajima vezanim uz paljenje ivanjskih vatri.

¹⁹ Na prostoru Like tek je nekoliko potvrda paljenja ivanjskih vatri; u Hrvatskom primorju tih je potvrda nešto više (Karta VI). U Lici je znatan broj negativnih podataka o paljenju godišnjih vatri uopće, što može značiti da se ta tradicija ranije napustila nego u drugim hrvatskim krajevima. Osim toga, neka područja Like, među njima i neka bunjevačka, nisu bila dovoljno gusto obuhvaćena ispitivanjem, tako da se pojava ivanjskih vatri na ovome području može smatrati nedovoljno istraženom. U tih nekoliko potvrda dvaput se javlja naziv vatra, uz jednu potvrdu naziva krijes, a taj je naziv za vatru karakterističan i za Hrvatsko primorje.

Kresnica, krijesnica raširena je hrvatska riječ koja označava specifičnog kukca koji svijetli noću, "zlatna bubica, bubica što o Ivanju dne svijetli" (po Ivekoviću). Sinonimi za krijesnicu mogu biti prema Vuku *svitac* (u Srbiji), *svitaljka* (u Slavoniji) i u Dubrovniku *svijetnjak* (ARJ 17, 1959-1962: 321, pod: *svitac*; Skok, 1972:194, pod: *krijes*). Prema rječniku Mikaljina spominju se kao sinonimi svijetnjaku u tome značenju "*svitnjak, svitac, svitlica, crv, koji svitli večer*", a po Belostencu navode se nazivi *cicindela, kresnica*, u Dalmaciji *svitnjak* (ARJ 17, 1959-1962: 289, pod: *svijetnjak*). "Ima nekih bubica i crvića što svjetle obnoć, kad polijeću i kad su na zemlji te se ne mogu nikad viditi, nego o Sv. Ivanu. Narod ih zove *ivanjske*" (Ardalić, 1915: 49). Pojava kukaca upravo u vri jeme ljetnog solsticija odnosno na Ivanjdan mogla bi se zbog njihova osobitog svojstva da svijetle noću povezati s nazivom kojim se obilježava ivanjska vatra; čini se da se naziv *svitnjak* javlja u obama značenjima (pretežno ipak kao naziv za vatru). Zanimljiva je s time u vezi i varijanta naziva za kukca *svijetnjak* zabilježena u Dubrovniku. Za taj oblik naziva postoji danas više potvrda čak i na ikavskom jezičnom području, no važna bi bila zasad jedina potvrda toga oblika naziva za vatru iz istočne Hercegovine kod Gackoga. Zanimljiv je primjer stiha koji Stulić navodi iz Đorđića, u kojemu se istodobno javljaju obje varijante naziva: *svitnjak* i *svijetnjak*.²⁰

Istraživanje tradicija paljenja godišnjih vatri u Hrvata u Bačkoj pokazala je da se razlike u tradiciji hrvatskih skupina, poznatih kao Bunjevci i Šokci, tiču njihovoga različitoga kulturnog nasljeđa.

Kada je riječ o Bunjevcima bilo je moguće ući u trag tradiciji, koju su naslijedili iz svoje nekadašnje postojbine. To nije bilo moguće u slučaju šokačke tradicije, u prvom redu zbog nedovoljne istraženosti pojave paljenja uskrasnih religijskih vatri na Veliku subotu uopće i njihovog uklapanja u narodnu tradiciju. Raspoloživi podaci ukazali su na srodnost kulturnog nasljeđa hrvatskog stanovništva poznatog pod etničkim imenom Šokci na širem panonskom prostoru u Slavoniji, Srijemu i Bačkoj. Na to ukazuje i druga šokačka tradicija spaljivanja božićne slame, koja je još uže regionalne zastupljenosti.

Ako se ograničimo samo na područje Bačke ili na širi prostor Vojvodine, u kojoj žive različiti narodi i etničke grupe, uočavamo izražene razlike u tradiciji paljenja godišnjih vatri, što je očito odraz etničkog pluralizma ovih prostora. Ujedno je to pokazatelj da su pojedine grupe većim dijelom zadržale svoje baštinjene tradicije. Āini se da odstupanje u tom pogledu pre dstavlja paljenje ivanjskih vatri u Srba u Bačkoj. To je karakterističan običaj u Srba samo u Bačkoj, dok je u Hrvata i u Mađara paljenje ivanjskih vatri tradicija tih naroda i na njihovom širem etničkom prostoru. Po svoj

²⁰ "Ter ko sunce kad prosviti, drobni svitnjak već ne sviti. Ah, da ti je uvijek hvala, o svijetnjače prigizdavi, od livada zvijezdo mala." (Đorđić, pjesni 17, prema: ARJ, 1959-1962: 289).

prilici, ovaj se običaj u vojvođanskih Srba razvio pod utjecajem susjednih naroda s kojima više stoljeća žive na istome prostoru.

Ivanjske vatre su u Mađarskoj više zastupljene u njezinim južnim, sjeverozapadnim i sjevernim dijelovima. Zanimljivo je ukazati na činjenicu da je u Mađara za ivanjsku vatru uobičajen slavenski oblik naziva *Szent Iván tűze*, a osim toga kao naziv za taj blagdan javlja se i varijanta: *Virágos Szent Iván napja*, što bi značilo dan cvjetnog svetog Ivana (Barabás-Kisbán, 1980: 103; Dömötör, 1972: 44-45; Balasa-Ortutay, 1979: 614). Ova je podudarnost zanimljiva pojava, ako se uzme u obzir bunjevačka varijanta naziva za vatru *cvitnjak* kao i uloga cvijeća u običajima vezanim uz praznik svetog Ivana. Nažalost, raspoložemo samo s općim podacima o ovoj tradiciji u Mađara. Za utemeljena razmatranja o toj pojavi bilo bi potrebno nešto više znati o regionalnoj zastupljenosti ove varijante naziva za ivanjsku vatru u Mađarskoj.

Tradicija paljenja ivanjskih vatri poznata je u čitavoj Europi. Dobro je poznaju svi slavenski narodi, jedino je u Rusiji ograničena samo na njezine zapadne europske dijelove. To je također rašireni srednjoeuropski običaj, znatne zastupljenosti i u zapadnoeuropskih naroda, osobito u južnim i istočnim dijelovima Francuske, u Španjolskoj, Portugalu i u Irskoj (EAE; Zender, 1980: 111, 112).

Skraćenice korištene u tekstu i u bilješkama:

ARJ = Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, JAZU

EAE = Ethnologischer Atlas Europa

PUEA = Pokusne upitnice Etnološkog atlasa

UEA = Upitnice Etnološkog atlasa

LITERATURA I IZVORI

Ardalić, Vladimir: Godišnji običaji. (Bukovica u Dalmaciji), *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 20 (1), Zagreb, 1915, str. 32-52.

Balassa, Iván - Ortutay, Gyula: *Magyar néprajz*, Corvina Press, Budapest, 1979.

Barabas, Jenő - Kisbán, Eszter: Ungarn, u: *Forschungen zum Ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer. Die Termine der Jahresfeier in Europa 1*, Redation: Matthias Zender, Verlag Otto Schwartz & Co. Göttingen, Göttingen, 1980, str. 98- 104.

Blažeka, Marija Ilona: Godišnji običaji u Prelogu (Međimurje). *Etnološka istraživanja i grada* 3, Zagreb, 1941, str. 66-73.

Černelić, Milana: Godišnje vatre kod Bunjevaca i Šokaca, Diplomski rad, Odsjek za etnologiju, Filozofski fakultet, Zagreb, 1979 a.

***: Terenski zapisi iz okolice Yukovara u Srijemu (sela: Sotin, Tompojevci, Tovarnik, Lovas), 1979 b.

***: Terenski zapisi iz Mađarske (mjesto: Tukulja kod Budimpešte; Baja, Vancaga, Gornji Sentivan, Matević, Aljmaš, Bikić, Kačmar, Gara u južnoj Mađarskoj) 1983.

***: *Uloge i nazivi odabranih svatova u Bunjevaca*, Etnološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1991.

Dömötör, Tekla: *Hungarian Folk Customs*, Corvina Press, Budapest, 1972.

Đanić, Melita: Uskršnji običaji u župi Staro Petrovo Selo, *Etnološka tribina* 16, Zagreb, 1993, str. 113-118.

Đurić, Tomislav: *Godina dana Cerničkih narodnih običaja*, Hrvatsko društvo folklorista, Zagreb, 1992.

Ethnologischer Atlas und seiner Nachbarländer (EA). Die Termine der Jahresfeier in Europa. Erläuterung zur Verbreitung, Forschungen zum Ethnologischen Atlas Europa und seiner Nachbarländer 1, Verlag Otto Schwartz & Co. Göttingen, Göttingen, 1979.

Etnološki atlas Jugoslavije. Pokusne karte. Karta VI: Godišnje vatre. Dani paljenja; Karta VII: Godišnje vatre. Nazivi, Zagreb, 1963.

Etnološki atlas Jugoslavije. Pokusne upitnice. Pitanje br. IV: Godišnje vatre*, Etnološko društvo Jugoslavije, Komisija za etnološki atlas, Centar za pripremu Atlasa, Filozofski fakultet, Etnološki zavod, Zagreb, 1960.

Etnološki atlas Jugoslavije. Upitnice. Pitanje br. 134: Godišnje vatre*, Etnološko društvo Jugoslavije, Komisija za etnološki atlas, Centar za pripremu atlasa, Filozofski fakultet, Etnološki zavod, Zagreb, 1967.

Filipović, Milenko: Različita etnološka građa iz Rame, *Bilten Instituta za proučavanje folkloru* 2, Sarajevo, 1953, str. 343-359.

***: *Pogledi na svet. Lepenica*, Naučno društvo SR BiH, Posebno izdanje, knjiga 3, Sarajevo, 1963.

Furčić, Ivo: *Narodno stvaralaštvo šibenskog područja* 1, Šibensko otočje, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1980.

***: *Narodno stvaralaštvo šibenskog područja* 2, Mjesta uz obalu, Muzej grada Šibenika, Šibenik, 1984.

Gavazzi, Milovan: *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988.

Grbić, Jadranka: Narodni običaji i vjerovanja u Iloku i u okolnim naseljima, *Narodna umjetnost* 29, Zagreb, 1992, str. 275-295.

Ivanišević, Frano: Poljica. Narodni život i običaji, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 10(1), Zagreb, 1905, str. 11-111.

Kajmaković, Radmila: Narodni običaji stanovništva Lištica. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu n.s.* 24/25, Sarajevo, 1980, str. 299-328.

***: Narodni običaji u Tešanjском kraju. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu n.s.* 41/42, Sarajevo, 1987, str. 211-222.

Kesejić, Antun: Razna praznovjerja i vjerovanja. Kraljice. Božićni običaji (Bač, Bačka), Arhiv Etnološkog zavoda Filozofskog fakulteta, Stariji rukopisi br. 92, Zagreb, 1948.

Kotarski, Josip: Lobar. Narodni život i običaji, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih slavena* 21 (2), Zagreb, 1917, str. 179-224.

Kristić, Augustin: Crkveno-narodni običaji Kreševa, Posebni otisak iz "Dobrog Pastira", god VII. Sarajevo, 1956.

Lang, Milan: Samobor. Narodni život i običaji, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 18 (1), Zagreb, 1913, str. 1-138.

Mandić, Mišo: Iz osamstoljetne kronike Čavolja, Poduzeće za izdavanje udžbenika, Budimpešta, 1984. Markovac, Marijan: Selo i seljaci u Slavonskoj Posavini, Zagreb, 1940.

Marković, Mirko: Selo Tomašanci kraj Đakova. Prilog poznavanja naseljavanja i narodne starine, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 47, Zagreb, 1977, str. 5-125.

Mikac, Jakov: Godišnji običaji (Brest u Istri), *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 29, Zagreb, 1933, str. 215-223.

***: Kastavština, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 39, Zagreb, 1957.

Miličević, Josip: Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini, *Narodna umjetnost* 5-6, Zagreb, 1967-1968, str. 433-515.

***: Narodni život i običaji na otoku Braču, *Narodna umjetnost* 11-12, Zagreb, 1975, str. 399-462.

Oštrić, Olga - Stojanović, Andrija: *Uskrсни običaji u Novigradu na moru*, Filмотeka Odsjeka za etnologiju br. 39, Etnološki Zavod Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1967.

Palošija, Đurđica: Cvitnjak (vatra) u predvečerje sv. Ive, 23.VI.1960, na kraju sela. Guvna (kod Travnika), Fototeka Odsjeka za etnologiju br. 3030, 3031, Etnološki zavod Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1960.

***: Hrpa granja na kraju sela pripremljena za cvitnjak, 23.VI.1960, Guvna (kod Travnika), Fototeka Odsjeka za etnologiju br. 2178, 2179, Etnološki zavod Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1960.

Pavičić, Stjepan: *Podrijello hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1953.

Pećo, Ljubomir: Običaji i verovanja u Bosni, *Srpski etnografski zbornik* 32, Beograd, 1925, str. 359-386.

Rajković, Zorica: Narodni običaji okolice Donje Stubice, *Narodna umjetnost* 10, Zagreb, 1973, str. 153-216.

***: Običaji otoka Zlarina, *Narodna umjetnost* 17, Zagreb, 1980, str. 221-255.

***: Običaji otoka Šolte između 2 svjetska rata, *Narodna umjetnost* 27, Zagreb, 1990, str. 73-98.

Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika 17, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1959-1962.

Sekulić, Ante: *Bački Bunjevci i Šokci*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.

***: Narodni običaji bačkih Bunjevaca, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 50, Zagreb, 1986.

Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 2, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1972.

Škoda, Klara - Držić, Marijana: Godišnji običaji na otoku Čiovu i u Segetu, *Etnološka istraživanja i građa* 3, Zagreb, 1941, str. 74-80.

Ujević, Ivan: Vrhgorac u Dalmaciji. Narodna vjerovanja s bajanjem. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1, Zagreb, 1896, str. 246-247.

Zender, Matthias: Bundesrepublik Deutschland. Zusammenfassung, u: *Forschungen zum Ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer. Die Termine der Jahresfeier in Europa* 1, Redaktion: Matthias Zender, Verlag Otto Schwartz & Co. Göttingen, Göttingen, 1980, str. 98-104, 105-114.

*Brojevi korištenih upitnica navedeni su u bilješkama i u tekstu.

THE TRADITIONS OF LIGHTING FIRES DURING THE SEASONAL FESTIVITIES AS AN INDICATION OF CULTURAL DIFFERENCES

Summary

The starting point of the study is to disclose the different traditions of seasonal fires the existence of which has been proved for the relatively narrow regions: North and North-Western regions of Bačka, among two Croatian groups traditionally known as Bunjevci and Šokci. According to historical data Šokci settled into Slavonia, Srijem and Bačka primarily in the 16th and 17th century, in several migrational waves from Bosnia; Bunjevci settled in Bačka in the 17th century, having arrived presumably from Dalmatia and Hercegovina.

The tradition of lighting fires in the eve of Easter among Šokci is primarily of the religious character. The fact that in the Šokci villages in the Bačka the embers of the fire are carried home in order to light the fire in own fireplaces indicates that this religious custom has adjusted well to the tradition, even becoming its integral part. The same and the similar customs (lighting the brought part of the wooden stick) are characteristic for the Catholic population of the eastern Pannonic plains, partly also known in the western parts, with isolated examples of the tradition in the Adriatic area and in the central Bosnia in the surrounding of Kreševo. The other tradition of burning Christmas straw among Šokci Croats in Bačka is regionally limited to the eastern Slavonia and Srijem in Croatia.

Lighting bonfires on St. John's day is the tradition of Bunjevci; it is a well-known tradition among the Croats as well as in the whole Europe. When dealing with the tradition among Bunjevci Croats in Bačka some specific features seem to be particularly interesting, such as the terms *svitnjak* and *cvitnjak* denoting St. John's fires. Both terms, especially *svitnjak* are widely used in the northern and central Dalmatian area, on the islands and in the Western Hercegovina, being also known in some southwestern and central areas of Bosnia. Two isolated examples of the term and its variant also appear in the southern Dalmatia and in the eastern Hercegovina. The analogies of the terms *svitnjak* and *cvitnjak* in the expanse of Dalmatia, Hercegovina, in some regions of Bosnia and in the Bačka region among Bunjevci point to the ethnic and cultural kinship of their population.

St. John's bonfires rarely appear in Bosnia, while lighting torches on the occasion is quite common. One of the common terms for torches is *mašala* in the central Bosnian regions of the rivers Vrbas and Bosna. The same term is used for torch in one of the Bunjevci settlements in the Bačka region. The regions where the torches called *mašala* are used are bordering the regions of St. John's bonfire called *svitnjak*. In two central Bosnian villages both terms appear, the term *mašala* for torch and the term *svitnjak* for the bonfire. Coincidences of the terms *svitnjak* or *cvitnjak* for the St. John's fire as well as of the specific term *mašala* for the torch point to the possible cultural and ethnic closeness of the population of the central Bosnian regions and some of the Bunjevci groups in the Bačka area. The result of the research of the St. John's bonfires and torches is one more evidence for the already established fact, based on the analyses of wedding customs, that the cultural heritage of the Bunjevci groups in the Danube region is not quite unique.

Finally, the author deals with the etymology of the term *svitnjak*.

The analysis of the tradition of lighting annual bonfires has pointed out that the differences between two Croatian groups, traditionally known as Bunjevci and Šokci, are due to their different cultural heritage.

(Translated by Beatrice Mićunović)